

WIELKIE KSIĘSTWO LITEWSKIE I KRÓLESTWO POLSKIE ZA CZASÓW JAGIEŁŁY I WITOLDA W LATOPI SARSTWIE RUSKIM

Sergiej Polechov

Instytut Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk, Moskwa

ABSTRACT

GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND THE KINGDOM OF POLAND AT THE TIME OF JAGIELLO AND WITOLD IN THE RUTHENIAN HISTORICAL ANNALS

The aim of the article is to carry out a review of Ruthenian annals, particularly with the view of finding entries relating to the Grand Lithuanian Duchy and the Kingdom of Poland, during the rule of Ladislaus Jagiello. The author also analyzes the issue of the degree of interest of various chronicle-writing centers in problems relating to the Polish-Lithuanian union and the image of the two rulers – Jagiello and Witold that had been created by them. From the analyzed data one can clearly see that the events in the Grand Lithuanian Duchy had been carefully followed by various Ruthenian centers which testifies to the fact that good-neighborly relations with the Duchy had been treated with due attention. On the other hand, the information conveyed by them had not always been precise.

The way of presenting Lithuanian topics in Ruthenian annals was closely associated with the traditional image of Lithuania and Lithuanians, as well as with the image of religious dissenters, including among others Catholics, as it had functioned in the social awareness of Ruthenian residents. At the turn of the 14th and at the beginning of the 15th century, on the territory of north-eastern and north-western Ruthenia there already circulated an image of Northern Ruthenia or its part as an “entirely Ruthenian land”. In the effect of this way of reasoning, Witold is presented in the annals as the leader of a tight-knit “Lithuania”, “Lithuanian land”, and Ruthenians are referred to as his subjects only indirectly. The annals devote a lot of attention to the rule of Witold and there is much less information in them about Jagiello. All annals fail to even mention his death in the year 1434. However, their authors were well aware of the fact that Ladislaus Jagiello was a Polish king, ally and sovereign of Witold.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, charters, annals, Polish-Lithuanian union

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, gramoty, latopisarstwo, unia polsko-litewska

Latopisy ruskie zalicza się – i słusznie – do podstawowych źródeł na temat dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIII–XV wieku. Odnosi się to również do okresu panowania Jagiełły – zarówno na stolcu wielkoksiążęcym litewskim, jak i tronie królewskim polskim – oraz Witolda, to jest do ostatnich dekad XIV i pierwszych dekad XV wieku. W literaturze korzysta się obficie z wiadomości latopisów ruskich o tym okresie, jednak ich analiza źródłoznawcza nie wydaje się wystarczająca¹. Celem niniejszego artykułu jest przegląd wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim zawartych w latopisach ruskich we wskazanym okresie. W centrum uwagi latopisarzy piszących o Wielkim Księstwie Litewskim pozostawał Witold, ale ponieważ jego zwierzchnikiem w latach 1392–1430 był król polski Władysław Jagiełło, który objął władzę już po śmierci ojca, wielkiego księcia Olgerda, a przeżył Witolda, chronologiczne ramy artykułu to z jednej strony 1377 rok, z drugiej zaś, skoro śmierć Jagiełły nie została zauważona przez latopisarzy – mniej więcej połowa lat 30. XV wieku, kiedy to ustały walki między Świdrygiełłą a Zygmuntem Kiejstutowiczem, rozpoczęte jeszcze za życia Jagiełły. Należy przy tym zwrócić szczególną uwagę na różne tradycje latopisarstwa ruskiego. W niniejszym artykule zostaną rozpatrzone sfery zainteresowań latopisarzy współczesnych oraz stworzony w ich dziełach wizerunek Wielkiego Księstwa Litewskiego i dwóch władców – Jagiełły i Witolda. Podkreślę, że chodzi o wiadomości oryginalne, mniej więcej współczesne opisywanym wydarzeniom. Pochodzenie i wiarygodność litewskich informacji spisanych przez późniejszych latopisów, zwłaszcza nikonowskiego, ma być przedmiotem osobnej analizy².

Tradycje latopisarstwa na Rusi sięgają XI wieku, kiedy spisano pierwsze zwody. Pojęcie latopisarstwa obejmuje przede wszystkim sporządzanie notatek rocznych, może więc być porównywane z rocznikarstwem Europy łacińskiej³, ale w skład latopisów włączano też obszerniejsze utwory naracyjne – opowieści. Czasami cały bieg wydarzeń był przedstawiany w formie opowieści, bez podziału na zapiski roczne.

¹ Ogólny przegląd wiadomości (jednak tylko do ok. 1409 r.) zob. L.V. Čerepnin, *Otrażenie meždunarodnoi žizni XIV-načala XV v. v moskovskom letopisanii* [w:] *Meždunarodnye sviazi Rossii do XVII veka*, Moskva 1961, s. 235–237, 241–242, 246–247, 251–254. O wizerunku Litwy w ruskiej literaturze czternastowiecznej zob. E.L. Koniavskaja, *Litva v vospriatii russkich (na materiale drevnierusskich literaturnych pamiatnikov)* [w:] *Drevniaia Rus' i Zapad. Naučnaia konferencija. Kniga reziume*, Moskva 1996, s. 92–95. Ostatnio obraz Litwy i Witolda w literaturze ruskiej analizował J. Mikulski, *Grunval'dskaia bitva 1410 g. u starabelaruskai tradycji* [w:] *Vialikae kniastva Litouskai i jago susedzi u XIV–XV st.*, Minsk 2011, s. 92–120. Mimo licznych, cennych uwag nie przeprowadził szczegółowej analizy i nie pokazał właściwości tego obrazu w latopisarstwie różnych ośrodków na Rusi, sprowadzając wszystko do jednolitej „tradycji starobiałoruskiej”, a ponadto nader prostolinijnie połączył swoje wnioski ze schematami rozwoju społeczeństwa i państwa, które sięgają poniekąd historiografii dziewiętnastowiecznej, na przykład monografii Anatola Lewickiego, co w sumie osłabia znaczenie tej pracy. Interesująca wydaje się natomiast praca magisterska J. Mikulskiego napisana na Uniwersytecie Jagiellońskim, która dotąd nie ukazała się drukiem i znalazła tylko częściowe odbicie we wskazanym artykule: J. Mikulski, *Staroruski utwór panegiryczny „Pochwała Witolda” (XV w.). Rozbiór krytyczny*, Kraków 2011.

² Zob. na temat jego źródeł: B.M. Kloss, *Nikonovskij svod i russkie letopisi XVI–XVII vekov*, Moskva 1980.

³ T.V. Gim'on, *Istoriopisanie ranniesrednevekovoi Anglii i Drevnei Rusi: sravnitel'noe issledovanie*, Moskva 2011.

Uważa się, że właśnie w taki sposób zostały spisane najstarsze utwory historiograficzne na Rusi, a z całą pewnością na przykład latopis halicko-wołyński, obejmujący wiek XIII i przechowany w latopisie hipackim (w obu wypadkach dopiero później zostały dopisane daty, nie zawsze poprawnie)⁴, lub *Latopis wielkich książąt litewskich* z lat 20. XV wieku⁵. W niniejszym artykule skupię się na analizie litewskich informacji spisanych przez latopisów ruskich spoza Wielkiego Księstwa Litewskiego, głównie mniej więcej współczesnych wydarzeniom.

W XIV–XVI wieku prowadzono latopisy w kilku ośrodkach na Rusi, zwykle na dworach książęcych, przy katedrach biskupich (jak w Nowogrodzie Wielkim) albo przy władzach miejskich (we Pskowie). Zachowane zabytki bardziej lub mniej odzwierciedlają tradycje latopisarstwa Nowogrodu Wielkiego, Pskowa, Tweru, Moskwy i niektórych innych ośrodków na Rusi północno-wschodniej. Tradycje literatury staroruskiej wpływały też na latopisarstwo Wielkiego Księstwa Litewskiego w jego początkowym okresie. Przy tym wyodrębnienie zwodów, to jest zwartych utworów, oraz ich datacja i powiązanie z konkretnym ośrodkiem są już wynikami procedury badawczej, które zależą od znajomości i datacji poszczególnych rękopisów, określenia ich wzajemnego stosunku itd., zwłaszcza że te same wiadomości przepisywano zwykle z jednego zwodu do drugiego, ewentualnie wprowadzając pewne zmiany. Zapiski roczne sporządzano albo co roku, albo po upływie pewnego czasu. Zabytki latopisarstwa ruskiego ukazują się od XVIII wieku, podstawową edycją od 1841 roku jest *Polnoe sobranie russkich letopisej* (wydano już 43 tomy). Niektóre latopisy, między innymi nowogrodzki I i pskowskie, zostały opublikowane poza tą serią⁶.

Najdawniejsze zabytki, które zawierają wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim za czasów Jagielly i Witolda, pochodzą z kilku ośrodków. Przede wszystkim należy wymienić Nowogród Wielki, gdzie przy katedrze arcybiskupiej został stworzony latopis nowogrodzki I młodszego „izvodu”⁷. Oba oryginalne rękopisy pochodzą z połowy XV wieku, choć można dostrzec, że pewne etapy powstawania tego zabytku miały miejsce już wcześniej⁸. W centrum uwagi tego latopisu znajdują się wydarzenia w Nowogrodzie Wielkim lub tak czy inaczej z nim związane. W sąsiednim Pskowie notatki latopisarskie prowadzono, jak się przyjmuje, przy soborze Świętej Trójcy, przy udziale władz republiki. Zachowane odpisy reprezentują latopisy pskowskie I, II i III⁹, których wspólny protograf został spisany w latach 80. XV wieku¹⁰. Notatki roczne są z reguły bardzo krótkie, lapidarne, dotyczą przede wszystkim wydarzeń, które nastąpiły w samej republice albo bezpośrednio

⁴ Zob. A. Dubonis, *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje (1268–1282)*, Vilnius 2009, s. 27–28 (tamże literatura).

⁵ *Polnoe sobranie russkich letopisej* (dalej: PSRL), t. 35, Moskwa 1980.

⁶ *Novgorodskaja pervaja latopis staršego i mlodego izvodov, Leningrad 1950* (dalej: NPL); *Pskovskie letopisi* (dalej: PL), vyp. 1–2, Moskwa–Leningrad 1941–1955. W 2000 r. dokonano reedycji fotoofsetowej tych wydawnictw jako t. 3 i 5 „PSRL”. Aby nie wprowadzić czytelnika w błąd, cytuję je nadal wedle edycji oryginalnych z lat 40. i 50. XX w.

⁷ NPL.

⁸ Zob. A.G. Bobrov, *Novgorodskie letopisi XV v.*, Sankt-Peterburg 2001 (tamże przegląd literatury).

⁹ PL, vyp. 1–2.

¹⁰ A.N. Nasonov, *Iz istorii pskovskogo letopisania*, „Istoričeskie Zapiski” 1946, t. 18.

odnosiły się do jej losów, jak stosunki z sąsiadami. Od pierwszych dekad XV wieku da się zauważyć bardzo negatywną ocenę Nowogrodu i Litwy oraz pozytywną Moskwę¹¹. Tradycje Tweru¹² reprezentują latopis rogożski ze zwodem 1411 roku¹³ oraz tak zwany zbiór twerski¹⁴, który jednak zachował się w późnym odpisie (z 1534 r.), uzupełniony wiadomościami rostowskimi, z wieloma nieścisłościami, chociaż zawiera sporo unikatowych wiadomości z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tradycję moskiewską reprezentuje w tym wypadku latopis troicki. Był on znany z jedyne go odpisu pergaminowego, który jednak nie przetrwał do naszych czasów, ponieważ spłonął w wielkim pożarze Moskwy w 1812 roku. Wypisy z niego zachowały się w *Historii państwa rosyjskiego* Nikołaja Karamzina, a tekst został zrekonstruowany z wykorzystaniem innych zabytków przez Michaiła Prysiołkova w połowie XX wieku¹⁵. Tekst był doprowadzony do końca 1408 roku, na ten czas też zwykle datowano cały utwór. Jak się okazuje jednak po badaniach Władimira A. Kuczki na, został stworzony po 1422 roku¹⁶. Pozostaje też otwarte pytanie o ośrodek, w którym powstał. Badacze zgodnie uważają, że najstarsze zabytki bezpośrednio świadczące o pracy latopisarstwa w otoczeniu wielkich ksiąząt moskiewskich są dosyć późne – są nimi zwody powstałe od 1472 roku na dworze Iwana III¹⁷, których podstawą w odniesieniu do zapisek z końca XIV i pierwszych dekad XV wieku był latopis sofijski I¹⁸, zaliczany do tak zwanej grupy nowogrodzko-sofijskiej razem z nowogrodzkim IV¹⁹ oraz nowogrodzkim karamzińskim²⁰ z powodu dużego wzajemnego podobieństwa. Kwestia pochodzenia tych latopisów pozostaje jednak dyskusyjna. Aleksiej Szachmatow na początku XX wieku datował je na 1448 rok, z czasem utrwaliło się ich powiązanie z katedrą metropolity moskiewskiego, ale czas powstania został podany w wątpliwość. Pierwotny zwód datuje się obecnie na czas od 1418 roku do końca lat 30. XV wieku, a jego powstanie łączy się albo z otoczeniem metropolity Focjusza (1408–1431), albo z katedrą arcybiskupa nowogrodzkiego Eutemiusza II (1429–1458)²¹.

¹¹ Negatywne przedstawienie wątków nowogrodzkich pokazuje i podkreśla H.J. Grabmüller, *Die Pskover Chroniken. Untersuchungen zur russischen Regionalchronistik im 13.–15. Jahrhundert* (Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa, Bd. 10), Wiesbaden 1975, s. 171 i n.

¹² Podstawowe opracowanie latopisarstwa twerskiego: A.N. Nasonov, *Letopisnye pamiatniki Tverskogo kniaźestva. Opyt rekonstrukcji tverskogo letopisanja s XIII do konca XV v.*, „Izvestia Akademii Nauk SSSR” 1930, nr 9–10.

¹³ PSRL, t. 15, vyp. 1, Petrograd 1922.

¹⁴ PSRL, t. 15, Sankt-Peterburg 1863.

¹⁵ M.D. Prisołkov, *Troickaia latopis. Rekonstrukcia teksta*, Moskva 1950.

¹⁶ V.A. Kučkin, *O vremeni napisania sgorevšeji v 1812 g. Troickoi letopisi [w:] Ad fontem. U istočnika. Sbornik statei v čest Sergeia Michailoviča Kaštanova*, Moskva 2005, s. 237–242.

¹⁷ Zob. J.S. Lurie, *Obščerusskie letopisi XIV–XV vv.*, Leningrad 1976, s. 122 i n.

¹⁸ PSRL, t. 5, Sankt-Peterburg 1851; t. 6, byp. 1, Moskva 2000.

¹⁹ PSRL, t. 4, cz. 1, Moskva 2000.

²⁰ PSRL, t. 42, Sankt-Peterburg 2002.

²¹ A.G. Bobrov, op.cit.; M.A. Šibaev, *Vladimirskij Polichron i Novgorodsko-Sofijskij svod*, „Drevnaia Rus’. Voprosy medievistiki” 2012, nr 2; O.V. Sevastianova, *Novgorodskaia četvertaia letopis’ kak istočnik po izučeniu političeskich vzgliadov novgorodskogo archiepiskopa Jevfimija II*, „Drevnaia Rus’. Voprosy medievistiki” 2010, nr 2.

Wiadomości latopisów ruskich rzucają światło na wydarzenia w Wielkim Księstwie Litewskim tak czy inaczej związane z ziemiami ruskimi lub losami metropolii ruskiej. Zwykle są one dosyć lapidarne, w dodatku datowane „od stworzenia świata” według stylu marcowego, ultramarcowego lub wrześniowego, co niekiedy sprawia trudności interpretacyjne²². Na konkretne zainteresowania tego lub innego ośrodka latopisarskiego wpływały jego charakter, związki i możliwości, na przykład w latopisach pskowskich znajduje się sporo wiadomości o życiu wewnętrznym republiki miejskiej, o stosunkach Pskowa z Moskwą, Nowogrodem, gałęzią zakonu niemieckiego w Inflantach, o sąsiednim Połocku. Krąg zainteresowań latopisów grupy nowogrodzko-sofijskiej jest natomiast znacznie szerszy: zbiera wiadomości z różnych części Rusi i krajów zagranicznych, co wymagało znacznego wysiłku. Uogólniając, można wydzielić następujące grupy wiadomości litewskich w latopisach ruskich:

1. Losy książąt litewskich związanych z ziemiami ruskimi – Ostieja, wnuka Olgerda²³, Andrzeja Olgierdowicza²⁴ i jego synów Michała²⁵ i Iwana²⁶, Jerzego Narymuntowicza²⁷ i jego brata Patrykieja²⁸, Siemiona Lingwena²⁹ i jego syna Jerzego³⁰, Świdrygiełły³¹ i innych. Do tej grupy można też zaliczyć wiadomości o zawieraniu małżeństw dynastycznych – na przykład Wasyla I z Zofią Witoldówną³² lub Świdrygiełły z Anną Iwanówną Twerską³³.

2. Wojny Litwy: z ziemiami ruskimi – wyprawa Andrzeja Olgierdowicza i Włodzimierza Sierpuchowskiego na ziemie czernihowsko-siewierskie w 1379 roku³⁴,

---

²² Więcej zob. L.V. Čerepnin, *Russkaia chronologia*, Moskwa 1944; N.G. Bereżkov, *Chronologia russkogo letopisania*, Moskwa 1963.

²³ PSRL, t. 15, szp. 441–442 (6890 r.); t. 15, vyp. 1, szp. 144 (6890 r.).

²⁴ NPL, s. 375 (6886 r.); PL, vyp. 1, s. 24 (6885 r.), s. 25 (6902 r.); vyp. 2, s. 29–30 (lata 6895, 6901), s. 105–106 (6885 r.), s. 107 (6902 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 307 (6886 r.), s. 374–375 (6902 r.); t. 6, vyp. 1, szp. 511 (6902 r.).

²⁵ M.D. Prisiol'kov, op.cit., s. 429; PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 150 (6893 r.).

²⁶ PL, vyp. 1, s. 25–26 (lata 6905, 6907), s. 44 (lata 6945, 6947); vyp. 2, s. 30 (lata 6906, 6908), s. 46 (6944 r.), s. 108–109 (lata 6905, 6907), s. 132 (6945 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 367 (6897 r.), s. 374–375 (6902 r.); t. 6, vyp. 1, s. 507 (6897 r.), s. 511 (6902 r.).

²⁷ NPL, s. 375 (6887 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 309 (6887 r.).

²⁸ NPL, s. 379 (6892 r.), s. 389 (6905 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 345 (6894 r.), s. 382 (6905 r.); t. 6, vyp. 1, s. 487 (6894 r.), s. 514 (6905 r.).

²⁹ NPL, s. 383 (6897 r.), s. 385 (6900 r.), s. 400 (6915 r.), s. 402–404 (6919–6920 r.); PL, vyp. 2, s. 33 (6915 r.); PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 164 (6902 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 351 (6897 r.), s. 368 (6898 r.), s. 372 (6900 r.), s. 404–405 (6915 r.), s. 411 (6919 r.), s. 427 (6927 r.), s. 433 (6940 r.); t. 6, vyp. 1, s. 507–509 (6897–6900 r.), 531–533 (6915, 6919 r.).

³⁰ NPL, s. 416 (pod 6940 r. – dwa razy); s. 419 (6946 r.); PL, vyp. 1, s. 40–41 (6941 r.).

³¹ M.D. Prisiol'kov, op.cit., s. 467; PSRL, t. 15, szp. 474 (6916 r.); t. 15, vyp. 1, szp. 180–181 (6917 r.), szp. 186 (6918 r.); t. 4, cz. 1, s. 420–421 (6926 r.), s. 427 (6928 r.); t. 6, vyp. 1, s. 532 (6915 r.), szp. 540–541 (6926 r.).

³² PSRL, t. 15, s. 445; t. 15, vyp. 1, szp. 159 (6898 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 368 (6898 r.), s. 372 (6900 r.); t. 6, vyp. 1, s. 508 (6898–6899 r.), szp. 509 (6900 r.).

³³ PSRL, t. 15, s. 489 (6938 r.).

³⁴ Ibidem, s. 138 (6887 r.).

podporządkowanie Smoleńska w latach 1386–1404³⁵, wojny Witolda z Riazaniem, Pskowem i Moskwą w latach 1395–1408³⁶, wyprawy na Psków z 1426 roku³⁷ i Nowogród Wielki z 1428 roku³⁸; z Tatarami – bitwa nad Worskłą z 1399 roku³⁹, najazdy Tatarów na Kijów w 1416 roku⁴⁰, na księstwo odojewskie w 1424 roku⁴¹ i na Mceńsk w 1431 roku⁴²; oraz niektóre wojny Litwy z Krzyżakami: wyprawy krzyżackie na Litwę z lat 1390 i 1394⁴³, na ziemię połocką z 1402 roku i wyprawę odwetową Witolda⁴⁴, wielka wojna z zakonem krzyżackim 1409–1411⁴⁵, wyprawa na Prusy z 1422 roku⁴⁶. Uwagę latopisarzy przyciągały nawet te okresy zerwania pokoju z Litwą, w których nie dochodziło do działań wojennych⁴⁷. Odnotowane są również wypadki zawarcia i potwierdzenia pokoju z zachodnim sąsiadem⁴⁸ oraz niektóre poselstwa⁴⁹

³⁵ M.D. Prisołkov, op.cit., s. 456–457; NPL, s. 380 (6894 r.), s. 387 (6903 r.), s. 397 (6909 r.), s. 398 (lata 6911–6912); PL, vyp. 1, s. 25 (6903 r.); s. 27 (6911 r.); vyp. 2, s. 30 (6903 r.), s. 110–111 (lata 6911–6912); PSRL, t. 15, szp. 443–444 (6894 r.), 456–457 (6903 r.); szp. 462 (6909 r.); szp. 471 (6912 r.); PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 152–153 (6895 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 343–344 (6894 r.); s. 380–381 (6903–6904 r.), s. 390–391 (6909 r.), s. 394–397 (6911–6912 r.); PSRL, t. 6, vyp. 1, s. 484–486 (6894 r.), szp. 513 (6903 r.), szp. 521–522 (6909 r.), szp. 522–524 (6911–6912 r.).

³⁶ M.D. Prisołkov, op.cit., s. 461, 465; NPL, s. 388 (6904 r.), s. 393 (6907 r.), s. 397 (6909 r.); s. 398 (6913 r.); PL, vyp. 1, s. 28–32 (lata 6914–6917); vyp. 2, s. 31–35 (lata 6914–6917); s. 111–118 (lata 6914–6917); PSRL, t. 15, szp. 457 (6903 r.); szp. 462 (6910 r.); szp. 471–479 (lata 6912–6916); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 373 (6901 r.), 376, 378–379 (6903 r.), s. 391, 394 (6910 r.), 398–399, 404 (6913–6914 r.); t. 6, vyp. 1, s. 509–512 (6901, 6903 r.), szp. 522 (6910 r.), 525–526, 530 (6913–6914 r.).

³⁷ NPL, s. 415 (6934 r.); PL, vyp. 1, s. 35–37 (6934 r.); vyp. 2, s. 40–41 (6934 r.), s. 121–123 (6934 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 432 (6934 r.); t. 5, s. 263 (6934 r.).

³⁸ NPL, s. 415 (6936 r.); PL, vyp. 1, s. 38 (6936 r.); PL, vyp. 2, s. 42 (6936 r.); s. 124–125 (6936 r.); PSRL, t. 15, szp. 489 (6936 r.); t. 4, cz. 1, s. 432 (6936 r.); t. 5, s. 263 (6936 r.).

³⁹ NPL, s. 394–395 (6907 r.); PL, vyp. 2, s. 31 (6908 r.); PSRL, t. 15, szp. 458–459 (6907 r.); t. 15, vyp. 1, szp. 165 (6907 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 384–386 (6907 r.); t. 6, vyp. 1, s. 516–518 (6907 r.).

⁴⁰ PSRL, t. 4, cz. 1, s. 415 (6924 r.); t. 6, vyp. 1, s. 537 (6924 r.).

⁴¹ PSRL, t. 5, s. 262 (lata 6931–6932).

⁴² Ibidem, s. 264 (6939 r.).

⁴³ PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 164 (6902 r.). Por. też o następstwach pierwszej ucieczki Witolda do Prus: NPL, s. 378 (6889 r.).

⁴⁴ PL, vyp. 1, s. 27 (6911 r.); vyp. 2, s. 110 (6911 r.).

⁴⁵ NPL, s. 401–402 (6918 r.); PL, vyp. 1, s. 33 (6918 r.); vyp. 2, s. 118–119 (6918 r.); PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 186 (6919 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 410–411 (6918 r.); t. 6, vyp. 1, s. 532–533 (6918 r.).

⁴⁶ PL, vyp. 2, s. 39 (6930 r., por. wzmiankę o zawarciu pokoju pod 6931 r.); PSRL, t. 15, szp. 488 (6930 r.); PSRL, t. 5, s. 262 (6930 r.).

⁴⁷ NPL, s. 403 (6920 r.); PL, vyp. 2, s. 30 (6908 r.); s. 38 (6929 r.); s. 109 (6907 r.); PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 165 (6907 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 412–413 (6920 r.); t. 6, vyp. 1, s. 534–535 (6920 r.). Por. PSRL, t. 4, cz. 1, s. 382 (6905 r.); t. 6, vyp. 1, s. 514 (6905 r.).

⁴⁸ NPL, s. 386 (6901 r.); s. 396 (6908 r.); s. 401 (6917 r.); s. 404–405 (6922 r.); s. 419 (6944 r.); PL, vyp. 1, s. 37–38 (lata 6935–6936); s. 40 (6940 r.); vyp. 2, s. 31 (6909 r.), s. 35 (6918 r.), s. 42 (6935 r.), s. 43 (6940 r.), s. 117–118 (6917 r.), s. 123–124 (lata 6934–6935); *Žurnal 115-go zasiedania Tverskoi učionoi archivnoi komisii 23-go dekabria 1912 goda*, Tver' 1913, s. 42 (6909 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 373 (6901 r.), s. 409 (6917 r.), s. 413 (6922 r.), s. 435 (6944 r.); t. 6, vyp. 1, s. 509–510 (6901 r.), szp. 535 (6922 r.).

⁴⁹ PSRL, t. 4, cz. 1, s. 351 (6896 r.); t. 6, vyp. 1, szp. 491 (6896 r.).

i spotkania władców⁵⁰. Nadzwyczaj skrupulatnie zostały ujęte zabiegi Pskowa o zawarcie pokoju z Witoldem w latach 20. w latopisie pskowskim II⁵¹. Na szczególną uwagę zasługuje wzmianka o stosunkach sojuszniczych Jagiełły z Mamajem w przededniu bitwy na Kulikowym Polu⁵², którą potwierdza współczesne źródło (zob. niżej).

3. Wiadomości o życiu kościelnym – chrzcie katolickim Jagiełły i Litwy⁵³, niedoszłym metropolicie Dionizym zatrzymanym w Kijowie przez Włodzimierza Olgierdowicza podczas podróży z Konstantynopola⁵⁴, o podróżach metropolitów Cypriana i Focjusza⁵⁵, konsekracji metropolity Grzegorza Camblaka i jego udziale w soborze konstanckim⁵⁶, o losie metropolity Herasima⁵⁷. Jest to zrozumiałe ze względu na to, że latopisy powstawały przy katedrach biskupich lub nawet na dworze metropolity, a położenie Cerkwi prawosławnej w Wielkim Księstwie Litewskim było bardzo specyficzne ze względu na jej podporządkowanie interesom panującej mniejszości katolickiej.

4. Z wydarzeń wewnętrznych w Wielkim Księstwie Litewskim latopisy notują walki w latach 70. i 80. XIV wieku⁵⁸, zawarcie związku dynastycznego z Polską⁵⁹, objęcie władzy przez Witolda w 1392 roku⁶⁰, zawieruchy w Wielkim Księstwie podczas wojny z Moskwą w latach 1406–1408, zjazd koronacyjny u schyłku życia Witolda, jego śmierć i objęcie władzy przez Świdrygiełłę⁶¹ oraz wojnę tego ostatniego z Zygmuntem Kiejstutowiczem⁶². Latopisy dostarczają jednak znacznie więcej wiedzy o życiu wewnętrznym i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego, bo informują

⁵⁰ M.D. Prisiółkov, op.cit., s. 447; PSRL, t. 15, s. 457 (6905 r.); *Žurnal 115-go zasiedania*, s. 48 (lata 6919–6920); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 373 (6901 r.); t. 6, vyp. 1, s. 509–510 (6901 r.).

⁵¹ PL, vyp. 2, s. 39–42 (lata 6931–6933, 6935).

⁵² PSRL, t. 15, vyp. 1, s. 139 (6888 r.).

⁵³ PSRL, t. 4, cz. 1, s. 347 (6894 r.); t. 6, vyp. 1, s. 489–490 (6894 r.).

⁵⁴ M.D. Prisiółkov, op.cit., s. 427–429; PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 149 (6892 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 367 (6897 r.); t. 6, vyp. 1, s. 507 (6897 r.). Według prawdopodobnej hipotezy Borysa N. Florii, konsekracja Dionizego była związana z próbą zawarcia układu między Jagiełłą a Dymitrem Dońskim: B.N. Floria, *Dogovor Dmitria Donskogo s Jagailo i cerkovnaia žizn' Vostočnoi Evropy* [w:] *Neisčepaemost' istočnikoa. K 70-letiu VA. Kučkina*, Moskwa 2005.

⁵⁵ M.D. Prisiółkov, op.cit., s. 458–460; NPL, s. 404 (6922 r.); PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 158 (6898 r.), szp. 165 (6907 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 368 (6898 r.), s. 398–399 (6913 r.), s. 413 (6921 r.); t. 6, vyp. 1, s. 508 (6898 r.), szp. 525–526 (6913 r.).

⁵⁶ NPL, s. 406 (6923 r.); s. 412 (6927 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 414 (6923 r.), s. 418–420 (6925 r.), s. 424, 426 (6926–6927 r.); t. 6, vyp. 1, s. 536 (6923 r.), szp. 538–540 (6925 r.).

⁵⁷ NPL, s. 417 (6942 r.); PL, vyp. 1, s. 40–43 (lata 6941–6943); vyp. 2, s. 43–45 (lata 6941–6943); s. 126–129 (lata 6941–6942), s. 131 (6943 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 434 (6942 r.).

⁵⁸ NPL, s. 377–378 (6889 r.); PL, vyp. 1, s. 24 (lata 6890–6891, 6895); vyp. 2, s. 29 (lata 6890–6891, 6895); s. 106 (lata 6890–6891, 6895); PSRL, t. 15, szp. 439 (6886 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 347 (6894 r.).

⁵⁹ PSRL, t. 15, szp. 436 (6885 r., ale mowa jest o wydarzeniach z późniejszego czasu); PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 117–118 (6885 r.).

⁶⁰ NPL, s. 386 (6901 r.); PSRL, t. 4, cz. 1, s. 373 (6901 r.); t. 6, vyp. 1, s. 509–510 (6901 r.).

⁶¹ NPL, s. 416 (6938 r.); PL, vyp. 2, s. 43 (6939 r.); PSRL, t. 15, szp. 489 (6937 r. – błędnie, zob. S.V. Polechov, *Braki kniazia Svidrigaila Ol'gerdoviča* [w:] *Po lubvi, v pravdu, bezo vsiakie chitrosti. Druzia i kollegi k 80-letiu Vladimira Andreieviča Kučkina*, Moskwa 2014, s. 253); PSRL, t. 4, vyp. 1, s. 433 (6938 r.); t. 5, s. 264 (6938 r.).

⁶² PL, vyp. 1, s. 40 (6941 r.); s. 43 (6944 r.); vyp. 2, s. 43 (6941 r.), s. 45 (6943 r.), s. 126–128 (6941 r.), s. 131–132 (6943 r.); PSRL, t. 15, szp. 489 (6940 r.).

o podróżach władców, tym samym rzucając światło na praktykę rządzenia rozległym państwem⁶³.

Jak widzimy, wydarzenia w Wielkim Księstwie Litewskim bacznie obserwowano i notowano, co wynikało z przywiązywania wagi do tego sąsiedztwa. Wiadomości te nie zawsze są jednak ściśle. Na przykład w latopisach grupy nowogrodzko-sofijskiej pojawia się barwne opowiadanie o rozmowie Witolda z metropolitą litewskim Grzegorzem Camblakiem, zawierające stwierdzenie księcia, że w wypadku zwycięstwa papieża i jego „mędrców” w dyspucie z metropolitą cała ludność Wielkiego Księstwa Litewskiego zostanie nawrócona na katolicyzm⁶⁴. Z dokumentu współczesnego dowiadujemy się jednak, że Jagiełło i Witold proponowali uczestnikom soboru konstanckiego uznanie ważności chrztu prawosławnego⁶⁵ i zamierzali doprowadzić do uznania zwierzchności papieża przez swoich prawosławnych poddanych. Z kolei pokój Witolda z Zakonem Krzyżackim po wojnie 1422 roku w latopisie pskowskim II został określony jako „nietrwały”⁶⁶, chociaż był to pokój wieczysty⁶⁷ (błędnie podana też jego chronologia⁶⁸). O bitwie pod Wiłkomierzem 1435 roku powiedziano, że odbyła się w ziemi żmudzkiej⁶⁹, choć granica Litwy ściślejszej ze Żmudzią przebiegała na zachód od Wiłkomierza⁷⁰. Niewykluczone, że z podobnym wypadkiem mamy do czynienia w latopisie pskowskim II, gdzie jest mowa, że Andrzej Olgierdowicz przybył do Pskowa 18 lipca 1394 roku „ubieżaw’ ot bratii is niatia”⁷¹; natomiast wiadomo, że książę ten, aczkolwiek rzeczywiście w latach 1387–1394 siedział w więzieniu w Chęcinach, został wypuszczony na mocy wspólnej decyzji Giedyminowiczów, a następnie przez kilka miesięcy przebywał na dworze Władysława Jagiełły⁷². Zresztą może to być zwykła pomyłka pisarza. Te dane prowadzą do wniosku, że źródłami wiedzy latopisarzy ruskich o Wielkim Księstwie Litewskim były z reguły informacje ustne otrzymywane od uczestników lub świadków wydarzeń – przybywających z Litwy książąt, metropolitów, biskupów i towarzyszących im osób, kupców itd. Z informacji pisemnych korzystano rzadko, tylko na potrzeby stworzenia szczegółowego

⁶³ Zob. opowiadanie pskowskiego II latopisu o poselstwie Pskowicinów do Witolda w 1424 r. (PL, vyp. 2, s. 39–40 – pod 6932 r.).

⁶⁴ PSRL, t. 6, vyp. 1, s. 538.

⁶⁵ J. Kłoczowski, *Jagiello i Witold wobec prawosławnych: próba ich dowartościowania w 1417 roku* [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Toruń 1992.

⁶⁶ PL, vyp. 2, s. 39 (6931 r.).

⁶⁷ *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004; A. Szweda, *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z Zakonem Krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009, s. 302–304 (tamże literatura). Obecność w wojsku Witolda posiłków moskiewskich, o których mowa w latopisie, potwierdza natomiast współczesna korespondencja władz zakonnych, zob. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv 3794.

⁶⁸ PL, vyp. 2, s. 39 (6930 r.).

⁶⁹ Ibidem, s. 45 (pskowski II latopis, pod 6943 r.), s. 131–132 (pskowski III latopis, pod 6944 r.).

⁷⁰ E. Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitais 1409–1566 metais*, Vilnius 2010, s. 36.

⁷¹ PL, vyp. 2, s. 29–30 (6901 r.).

⁷² V.A. Varonin, *Staronka bijagrafii kniazia Andrea Polackaga* [w:] *Gistarični almanach*, Garodnia 2009.

opowiadania, przekraczającego parę zdań⁷³. Ponadto w wiadomościach „litewskich” z tego okresu brak śladów wykorzystania źródeł dokumentalnych, wbrew temu, co sądził Egidijus Banionis⁷⁴.

Sposób przedstawienia tematyki litewskiej w latopisach był ściśle związany z tradycyjnym obrazem Litwy i Litwinów, a także z wizerunkiem innowierców, między innymi katolików, w świadomości społecznej na Rusi⁷⁵. Te czynniki wywierały na siebie wzajemny wpływ, na przykład wyraźnie negatywna ocena katolików w latopisach pskowskich pojawia się przy okazji najazdu Witolda w 1406 roku⁷⁶. W zabytkach z XIV wieku niekiedy przedstawiano Wielkie Księstwo Litewskie niemal jako część Rusi, zamieszkaną przez ludność prawosławną, należącą do tego samego narodu. Taki wizerunek znajdujemy na przykład w *Zadonszczyźnie* – poemacie stworzonym pod koniec XIV wieku⁷⁷, opowiadającym o zwycięstwie Dymitra Dońskiego nad Tatarami na Polu Kulikowym. Wzorowany on jest na wcześniejszym zabytku z XII wieku – *Pieśni o wyprawie Igora*. W poemacie tym książę Andrzej Olgierdowicz wzywa swego brata Dymitra do zebrania „miłych panów chrobrej Litwy”, ten natomiast odpowiada, że nie oszczędzą życia „za ziemię ruską i za wiarę chrześcijańską”⁷⁸. Takie podejście jest też poniekąd właściwe dla latopisów ruskich. Na przykład latopis nowogrodzki I młodszy mówi o klęsce nad Worskłą z przychylnością do „litewskich dzieci”, które cierpią z powodu grzechów Witolda⁷⁹. Litwę i „Lachów” (w tym wypadku niekoniecznie Polaków, ale ogólnie katolików) przeciwstawia się więc „chrześcijanom” (Rusinom prawosławnym) jako „niewiernych”. Świadczą o tym takie czynniki, jak określenia Litwy i Litwinów, dobór wiadomości oraz komentarze do nich. Ta tendencja jest zauważalna w latopisach twerskich i nowogrodzkim I, a szczególnie widoczna w latopisach pskowskich i nowogrodzko-sofijskich. Jak stwierdził uczony rosyjski Borys M. Kloss, tendencja antylitewska przybiera na sile właśnie w latopisach grupy nowogrodzko-sofijskiej, które on wywodzi od zwodu latopisarskiego metropolity Focjusza powstałego około 1418 roku, kiedy stosunki z Litwą były bardzo napięte z powodu konsekracji oddzielnego me-

⁷³ E.L. Koniavskaja, *Očerki po istorii tverskoj literatury...*, s. 267, 272, 276–278.

⁷⁴ E. Banionis, *Velikoe kniažestvo Litovskoe: osnovnye tendencii gosudarstviennogo i kultur nogo razvitiia v XV v.*, [w:] *Naš radavod. Materialy meždunarodnoi naučnoj konferencii po regional'noi istorii Vostočnoj Evropy*, ks. 3, cz. 3, Grodno 1991, s. 539.

⁷⁵ B.N. Floria, *Istoričeskie sud'by Rusi i etničeskoe samosoznanie vostočnych slavian v XII–XV vekach. K voprosu o zaroždenii vostočnoslavianskich narodnostej* [w:] *Etničeskoe samopoznanie slavian v XV stoletii*, Moskva 1995, s. 25–26; A.L. Choroškevič, *Katoliki v predstavleniach russkich letopiscev XIV–XV vv.* [w:] *Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI–XX w.)*, Warszawa 1997; J. Mikułski, *Grunval'dskaia bitva 1410 g. u starabelaruskaj tradycji*.

⁷⁶ A.L. Choroškevič, op.cit., s. 41.

⁷⁷ Najnowsza edycja: *Pamiatniki Kulikovskogo cikla*, Moskva 1998. Zob. na temat datacji V.A. Kučkin, *K datirovkie Zadonščiny* [w:] *Problemy izučenia kul'urnogo nasledia*, Leningrad 1985; idem, *O terminie 'deti boiarskie' v Zadonščinie* [w:] *Trudy otdela drevnirussskoj literatury*, t. 50, Sankt-Peterburg 2001.

⁷⁸ *Pamiatniki Kulikovskogo cikla*, s. 90, 98–99, 114, 127.

⁷⁹ NPL, s. 395 (6907 r.); O.V. Sevastianova, op.cit., s. 72.

tropolity litewskiego Grzegorza Camblaka⁸⁰. Na poparcie swego twierdzenia przywołuje on negatywne określenia Litwy i Jagiełły w *Opowieści o bitwie na Polu Kulikowym* oraz w *Opowieści o żywocie i śmierci Dymitra Dońskiego*, a także plany opanowania całej Rusi roztaczane przez Witolda przed bitwą nad Worskłą. Można do tego dodać wzmiankę o pokaraniu „dwóch znacznych Litwinów” przez Jagiełłę za to, że odmówili przejścia z prawosławia na katolicyzm w czasie chrztu Litwy⁸¹, oraz charakterystykę Grzegorza Camblaka jako metropolity „z woli Witolda”, a nie boskiej. Ten opis Litwy i jej władców nie został jednak stworzony dopiero przez autorów zwodu nowogrodzko-sofijskiego, gdyż jego elementy funkcjonowały w szerszej świadomości społecznej, czego dowodzą wskazane wyżej zabytki z różnych ośrodków, również te dosyć wczesne, jak na przykład zapis kronikarski w stichirarionie monasteru św. Trójcy pod Moskwą z 1380 roku, w którym jest mowa o zbliżeniu „Litwy z Hagrytami”⁸². Przeciwwstawienie Rusi i Litwy nie prowadzi jednak automatycznie do wyobrażenia o ich wrogości: autor *Opowieści o najeździe Edygeja* daje do zrozumienia, że wojna Wasyla I z Witoldem (1406–1408), do której namawiał obu władców ten emir ordyński, jest dziełem diabła⁸³. Tak czy inaczej, tendencja antylitewska przybiera na sile w latopisach moskiewskich końca XV wieku, gdzie zostały dodane barwne opisy niepowodzeń Witolda pod Pskowem i Nowogrodem w latach 1426–1428 oraz jego groźby rozprawienia się z biskupami prawosławnymi, jeżeli nie dokonają wyboru Grzegorza Camblaka na metropolitę⁸⁴.

Na przełomie XIV i XV wieku już istniało na Rusi północno-wschodniej i północno-zachodniej wyobrażenie o Rusi Północnej lub jej części jako „całej ziemi ruskiej”⁸⁵. W wyniku takiego rozumowania Witold w latopisach działa jako przywódca zwartej „Litwy”, „ziemi litewskiej”, tylko pośrednio jest mowa o „chrześcijanach” (Rusinach) jako jego poddanych⁸⁶. Na przykład latopisarz przedstawia wyprawę na Prusy w roku 1410 jako dzieło „Litwy i Lachów”, chociaż w bitwie grunwaldzkiej polegli też „chrześcijanie”, to jest Rusini prawosławni⁸⁷. W opowieści o bitwie nad Worskłą autor latopisu-protografu grupy nowogrodzko-sofijskiej mówi, że Bóg pomógł Tatarom przeciwko Witoldowi, nie jest już przychylny Litwie⁸⁸. Obiektywną przesłanką do

⁸⁰ B.M. Kloss, *Izbrannye trudy*, t. 1, *Žitie Sergia Radonežskogo*, Moskwa 1998, s. 117–118. Por. O.V. Sevastianova, op.cit., s. 71–73.

⁸¹ Jak zauważył Oleg Lickiewicz, wzmianka o „połowie Wilna” w tej wiadomości pokazuje dobrą orientację latopisarza w sprawach litewskich (A. Lickevič, *Vilenskia pravaslaunya mučaniki 1387 goda*, „Pravaslauė”, 2010, nr 16, s. 84). Próba identyfikacji męczenników z Borysem Koriatiowiczem i jego synem Andrzejem podjęta przez tego badacza nie przekonuje.

⁸² „V to ž den’ vest’ pride, iako Litva griadut’ s agariany” (N. Šlakov, *Nevyiasnnoe izvestie iz žizni prep. Sergia Radonežskogo*, „Pribavlenie k ‘Cerkovnym vedomostiam’ 1892, nr 41). O rozpowszechnieniu takich wyobrażeń zob. też J. Mikulski, *Grunval’dskaia bitva 1410 g. u starabelaruskai tradycji*, s. 96–97, 107.

⁸³ PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 179–180 (6917 r.)

⁸⁴ PSRL, t. 25, s. 242, 247–248 (lata 6923, 6934, 6936).

⁸⁵ Zob. więcej B.N. Floria, *Istoričeskie sud’by Rusi...*

⁸⁶ Ibidem, s. 24–25.

⁸⁷ J. Mikulski, *Grunval’dskaia bitva 1410 g. u starabelaruskai tradycji*, s. 95.

⁸⁸ O.V. Sevastianova, op.cit., s. 72.

tego było ograniczenie horyzontu latopisarzy, zauważalne już od XIII wieku⁸⁹: z ziem Rusi południowej wzmiankowany jest niemal wyłącznie Kijów, głównie w związku z wydarzeniami kościelnymi i najazdami tatarskimi; sporadycznie jest mowa o ziemiach południowej Rusi – Wołyniu i Podolu; natomiast o ziemiach zachodnich (jak Grodno, Brześć) lub północnej Rusi litewskiej (Połock, Witebsk) mowy zupełnie czy prawie nie ma. W sferze stałego zainteresowania latopisarzy z ziem ruskich pozostaje zaledwie Smoleńsk z powodu jego burzliwych losów; zdecydowana większość uwagi jest skupiona wokół Litwy, gdzie rozgrywają się wydarzenia „wielkiej polityki”. Wyraźnym wskaźnikiem odmienności Wielkiego Księstwa Litewskiego od ziem ruskich znajdujących się poza nim są wzmianki o „panach” jako możnowładcach nietytułowanych⁹⁰, obok kniazioń – charakterystycznej warstwy społeczeństwa ruskiego. Trafiają się one już w wiadomościach o wydarzeniach z końca XIV wieku⁹¹.

Analogicznie przedstawia się osobę Witolda, wokół której jest skupiona uwaga latopisarzy notujących informacje o Wielkim Księstwie Litewskim w całym okresie od 1392 do 1430 roku. Możemy mówić, w zależności od konkretnego zabytku, jedynie o mniej lub bardziej negatywnej jego charakterystyce. Z jednej strony pokazywany jest jako władca „niewierny”, to jest nieprawosławny, podstępny i dumny, który walczy przeciwko „chrześcijanom” (prawosławnej Rusi) i dąży do opanowania całej Rusi, za co Bóg karze go i jego poddanych⁹². Tendencja ta jest widoczna zwłaszcza w latopisach nowogrodzkim IV, sofijskim I⁹³ oraz pskowskich⁹⁴. Negatywna ocena Witolda pojawia się również w latopisie nowogrodzkim I, jego krytyka⁹⁵ jest jednak rzadsza niż w latopisach pskowskich, a wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim mają bardziej pragmatyczny charakter. Witold był jednak teściem Wasyla I oraz opiekunem Wasyla II⁹⁶, Zofia Witoldówna niekiedy wywierała wprost decydujący wpływ na politykę. Natomiast stosunki Wasyla I z Witoldem układały się poprawnie w końcu XIV i na początku XV wieku, co wpływało na przedstawienie tematyki litewskiej w latopisarstwie⁹⁷. Nie wszystkie jednak tradycje latopisarские były konsekwentne i jednomyślne. Pokazuje to przypadek Tweru: z jednej strony zbiór twerski wspomina o powinowactwie książąt twerskich z rodziną Kiejstuta⁹⁸ i ich

⁸⁹ B.N. Floria, *Istoričeskie sud'by Rusi...*, s. 15–18.

⁹⁰ Ibidem, s. 26.

⁹¹ PSRL, t. 15, vyp. 1, szp. 153 (6895); PL, vyp. 2, s. 31 (6908 r.)

⁹² J. Mikulski, *Grunval'dskaia bitva 1410 g. u starabelaruskai tradycji*, s. 98–107.

⁹³ B.M. Kloss, *Izbrannye trudy...*, t. 1, s. 117–118; O.V. Sevastianova, op.cit., s. 71–73.

⁹⁴ A.L. Choroškevič, *Katoliki v predstavleniach...*, s. 41–43.

⁹⁵ Pojawiają się przy okazji opowiadania o klęsce Witolda nad Worskłą (NPL, s. 395, pod 6907 r.), pośrednio – w wiadomościach o metropolicie Grzegorz Camblaku (ibidem, s. 406 pod 6923 r., s. 412 pod 6927 r.).

⁹⁶ Zob. testamenty Wasyla I: *Duchovnye i dogovornye gramoty velikich i udel'nych kniaziei XIV–XVI vv.*, Moskwa–Leningrad 1950 (dalej: DDG), nr 21, s. 59; nr 22, s. 62.

⁹⁷ Zwrócił na to uwagę M. Jučas, zob. idem, *Russkie letopisi XIV–XV vv. kak istočnik po istorii Litvy*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai” 1958, seria A, nr 2 (5), s. 69–83.

⁹⁸ Wielki książę twerski Iwan Michajłowicz (1399–1425) był żonaty z córką Kiejstuta Mikłowsie, która na chrzcie prawosławnym otrzymała imię Maria (PSRL, t. 15, vyp. 1, s. 113 – pod 6883 r.). Podkreśla się to przy okazji wzmianki o zjeździe Iwana Michajłowicza z Witoldem (PSRL, t. 15, szp. 457, pod 6905 r.).

stosunkach sojuszniczych, a przynajmniej pokojowych⁹⁹, z Witoldem (uczestnictwo wojsk twerskich w atakach Witolda na zakon krzyżacki w 1422 roku¹⁰⁰ i Nowogród w 1428 roku¹⁰¹), z drugiej zaś wielki książę litewski kilkakrotnie zostaje określony jako „mnogobożny”¹⁰², to znaczy poganin¹⁰³, a jeden z latopisarzy przywołuje negatywną charakterystykę jego córki Zofii, żony wielkiego księcia moskiewskiego Wasyla I¹⁰⁴. Pokazuje to różnicę zdań dotyczącą przedstawienia tematyki litewskiej w latopisarstwie tego samego ośrodka. Ciekawy jest przypadek literatury politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego: w *Pochwale Witolda*, której redakcję przygotowano w Smoleńsku w latach 20. i 30. XV wieku, brakuje bohaterowi takich cech władcy idealnego, jak pobożność, troska o duchowieństwo prawosławne (por. charakterystyka latopisarska Dymitra Dońskiego lub Michała Aleksandrowicza Twerskiego). Kiejstutowicz jest pokazany tylko jako potężny władca¹⁰⁵.

Znacznie mniej jest wiadomości w latopisach o Jagiellach. Są mianowicie wzmianki o przejściu tronu przez niego po śmierci Olgierda¹⁰⁶, walkach z Kiejstutem, Witoldem i Andrzejem Olgierdowiczem w latach 80. XIV wieku¹⁰⁷, ślubie z Jadwigą, wstąpieniu na tron polski i chrzcie katolickim Litwy¹⁰⁸, przekazaniu Wielkiego Księstwa Litewskiego Witoldowi w 1392 roku, wspólnej wyprawie grunwaldzkiej¹⁰⁹, wypowiedzeniu pokoju Nowogrodowi Wielkiemu razem z Witoldem w 1412 roku¹¹⁰ oraz o uczestnictwie w zjeździe z powodu niedoszłej koronacji Witolda i następnym pobycie Jagiełły na Litwie. Wszystkie latopisy milczą natomiast o jego śmierci w 1434 roku. Wiedzano więc, że Władysław Jagiełło jest królem polskim, sojusznikiem i suwerenem Witolda. Świadczą też o tym kontakty dyplomatyczne Moskwy z Jagiełłą, nawiązywane nie tylko przy okazji zjazdów z Witoldem¹¹¹. Witold już od 1392 roku działał jednak jako władca samodzielny – wielki książę litewski, który zgodnie z opowiadaniem o bitwie nad Worskłą ma pretensje nawet do tronu moskiewskiego. Podobnie sytuacja rysuje się w świetle źródeł dokumentalnych – umów książąt ruskich z republikami miejski-

⁹⁹ Podkreśla je autor tzw. *Opowieści o Pławie* zachowanej w zbiorze twerskim (E.L. Kon'iavskaia, *Očerki po istorii twerskoj literatury XIV–XV vv.*, Moskwa 2007, s. 262–264, 266–268).

¹⁰⁰ PSRL, t. 15, szp. 488 (6930 r.).

¹⁰¹ Ibidem, szp. 489 (6936 r.).

¹⁰² Ibidem, szp. 457 (6903 r.); szp. 473 (6915 r.); E.L. Kon'iavskaia, *Očerki po istorii...*, s. 258.

¹⁰³ *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.*, vyp. 9, Moskwa 1982, s. 195.

¹⁰⁴ „Toi že zimy ženisia kniaz' velikij Vasilei u Vitovta, Sofiu ponia dobryiu; dobryi nray im otcev, ne syta be bluda” (PSRL, t. 15, szp. 445, pod 6898 r.). Pogłoski o niewierności małżeńskiej Zofii Witoldówny zanotował w XVI w. poseł cesarski do Moskwy Sigismund von Herberstein (*Zapiski o Moskovii*, t. 1, Moskwa 2008, s. 64–65).

¹⁰⁵ Zob. więcej J. Mikulski, *Grunval'dskaia bitva 1410 g. u starabelaruskaj tradycji*, s. 107–111; idem, *Staroruski utwór panegiryczny...*

¹⁰⁶ PSRL, t. 4, cz. 1, s. 306 (6885 r.).

¹⁰⁷ NPL, s. 378 (6889 r.).

¹⁰⁸ PSRL, t. 15, szp. 436 (6885 r.); t. 15, vyp. 1, szp. 117–118 (6885 r.).

¹⁰⁹ NPL, s. 401–402 (6918 r.); PL, vyp. 1, s. 33 (6918 r.).

¹¹⁰ NPL, s. 403–404 (6920 r.).

¹¹¹ *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896, s. 289, 292–296. W testamentach Wasyla I znajdujemy wzmianki o kryształowym kielichu przesłanym przez króla (DDG, nr 21, 22, s. 59, 61).

mi. Zawierano je wprost z Witoldem, bez dodatkowego zatwierdzenia przez Jagiełłę¹¹². W umowach międzyksiążęcych jest natomiast mowa o ewentualnych działaniach przeciwko Witoldowi i Litwie oraz oddzielnie – przeciwko królowi i „Lachom”¹¹³. Świadczy to pośrednio o pozycji Witolda w unii polsko-litewskiej, w istocie nie tylko jako wasala, ale raczej jako władcy samodzielnego.

BIBLIOGRAFIA

- Banionis E., *Velikoe kniaźestvo Litovskoe: osnovnye tendencii gosudarstviennogo i kulturnogo razvitiia v XV v.* [w:] *Naš radavod. Materialy meždunarodnoi naučnoi konferencii po regional'noi istorii Vostočnoi Evropy*, ks. 3, cz. 3, Grodno 1991.
- Berežkov N.G., *Chronologia russkogo letopisania*, Moskva 1963.
- Bobrov A.G., *Novgorodskie letopisi XV v.*, Sankt-Peterburg 2001.
- Choroškevič A.L., *Dokumenty načala XV v. o russko-litovskich otnošeniiach* [w:] *Kulturnye sviazi Rossii i Polši XI–XX vv.*, Moskva 1998.
- Choroškevič A.L., *Katoliki v predstavleniach russkich letopiscev XIV–XV vv.* [w:] *Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI–XX w.)*, Warszawa 1997.
- Čerepnin L.V., *Otraženie meždunarodnoi žizni XIV–načala XV v. v moskovskom letopisanii* [w:] *Meždunarodnye cviazi Rossii do XVII veka*, Moskva 1961.
- Čerepnin L.V., *Russkaia chronologia*, Moskva 1944.
- Dokumenty načala XV v. o russko-litovskich otnošeniiach* [w:] *Kulturnye sviazi Rossii i Polši XI–XX vv.*, Moskva 1988.
- Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004.
- Dubonis A., *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje (1268–1282)*, Vilnius 2009.

---

¹¹² Zauważyła to Lidia Korczak, *Bendri Jogailos ir Vytauto diplomatiniai veiksmai* [w:] *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011, s. 63–64. Zob. umowa Wasyla I z Michałem Aleksandrowiczem Twerskim z 1399 r. (DDG, nr 15, s. 41; V.A. Kučkin, *Dogovornye gramoty moskovskich kniaziei XIV veka. Vnešnepoliticheskie dogovory*, Moskva 2003, s. 346; o datacji zob. ibidem, s. 289–293), tegoż z Fedorem Olgowiczem Riazańskim (DDG, nr 19, s. 55). Zachowane umowy książąt ruskich z Witoldem – Wasyla I Borysa Aleksandrowicza Twerskiego z 3 sierpnia 1427 (ibidem, nr 23, s. 62–63), Iwana Fiodorowicza Riazańskiego z ok. 1427 r. (ibidem, nr 25, s. 67–68), Iwana Władymirowicza Prońskiego z ok. 1427 r. (ibidem, nr 26, s. 68–69). Może umowę Wasyla I opublikowaną przez Annę L. Choroszkiewicz należy datować na początek lat 20. XV w. (*Dokumenty načala XV v. o russko-litovskich otnošeniiach* [w:] *Kulturnye sviazi Rossii i Polši XI–XX vv.*, Moskva 1998, s. 51–52; D.I. Ivanov, *Moskovsko-litovskie otnošenija v 20-e gody XV stoletia*, [w:] *Srednieviekovaia Rus*, vyp. 2, Moskva 1999, s. 106–107). Witold samodzielnie gwarantował dwa ostatnie testamenty Wasyla I i z tego powodu potwierdził je swoją pieczęcią (B.M. Kloss, *Izbrannye trudy...*, t. 1, s. 118–119; por. V.A. Kučkin, *Antiklossicizm*, „Drevnaia Rus. Voprosy medievistiki” 2003, nr 3 (13), s. 127–129).

¹¹³ Zob. umowa Wasyla I z Michałem Aleksandrowiczem Twerskim z 1399 r. (DDG, nr 15, s. 41; V.A. Kučkin, *Dogovornye gramoty...*, s. 346), umowa Wasyla II z Borysem Aleksandrowiczem Twerskim z 1437 r. (DDG, nr 37, s. 106; o datacji zob. G.V. Semenuenko, *Moskovsko-tverskoi dogovor vtoroi poloviny 30-ch godov XV veka* [w:] *Issledovania po istočnikovedeniiu istorii Rossii (do 1917 g.)*, Moskva 1997, s. 6–7).

- Duchovnye i dogovornye gramoty velikich i udel'nykh kniaziei XIV–XVI vv*, Moskva–Leningrad 1950.
- Floria B.N., *Dogovor Dmitria Donskogo s Jagailo i cerkovnaia žizn' Vostočnoi Evropy* [w:] *Neisčerpaeomost' istočnika. K 70-letiu V.A. Kučkina*, Moskva 2005.
- Floria B.N., *Istoričeskie sud'by Rusi i etničeskoe samosoznanie vostočnykh slavian v XII–XV vekach. K voprosu o zaroždenii vostočnoslavianskikh narodnostei* [w:] *Etničeskoe samopoznanie slavian v XV stoletii*, Moskva 1995.
- Gimon T.V., *Istoriopisanie ranniesrednevekovoi Anglii i Drevnei Rusi: sravnitel'noe issledovanie*, Moskva 2011
- Grabmüller H.J., *Die Pskover Chroniken. Untersuchungen zur russischen Regionalchronistik im 13.–15. Jahrhundert* (Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa, Bd. 10), Wiesbaden 1975, s. 171 i n.
- von Herberstein S., *Zapiski o Moskovii*, t. 1, Moskva 2008, s. 64–65.
- Ivanov D.I., *Moskovsko-litovskie otnošenija v 20-e gody XV stoletia* [w:] *Srednieviekovaia Rus*, vyp. 2, Moskva 1999, s. 106–107.
- Jučas M.A., *Russkie letopisi XIV–XV vv. kak istočnik po istorii Litvy*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A” 1958, nr 2 (5), s. 69–83.
- Kloss B.M., *Izbrannye trudy*, t. 1, *Žitie Sergia Radonežskogo*, Moskva 1998.
- Kloss B.M., *Nikonovskij svod i russkie letopisi XVI–XVII vekov*, Moskva 1980.
- Kłoczowski J., *Jagiello i Witold wobec prawosławnych: próba ich dowartościowania w 1417 roku* [w:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Toruń 1992.
- Koniavskaja E.L., *Litva v vospriatii russkich (na materiale drevnirusskich literaturnykh pamiatnikov)* [w:] *Drevnaja Rus' i Zapad. Naučna konferencija. Kniga reziume*, Moskva 1996.
- Koniavskaja E.L., *Očerki po istorii tverskoi literatury XIV–XV vv.*, Moskva 2007.
- Korczak L., *Bendri Jogailos ir Vytauto diplomatiniai veiksmai* [w:] *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011.
- Kučkin V.A., *Antiklasicizm*, „Drevnaja Rus. Voprosy medievistiki” 2003, nr 3 (13), s. 127–129.
- Kučkin V.A., *Dogovornye gramoty moskovskikh kniaziei XIV veka. Vnešnepolitičeskie dogovory*, Moskva 2003.
- Kučkin V.A., *K datirovkie Zadoščiny* [w:] *Problemy izučenia kul'turnogo nasledia*, Leningrad 1985.
- Kučkin V.A., *O terminie 'deti boiarskie' v Zadoščinie* [w:] *Trudy otdela drevnirusskoi literatury*, t. 50, Sankt-Peterburg 2001.
- Kučkin V.A., *O vremeni napisanija sgorevšeji v 1812 g. Troickoi letopisi* [w:] *Ad fontem. U istočnika. Sbornik statei v čest Sergeia Michailoviča Kaštanova*, Moskva 2005.
- Lickevič A., *Vilenskie pravoslavnaja mučaniki 1387 goda*, „Pravoslave”, 2010, nr 16, s. 84.
- Lurie J.S., *Obščerusskie letopisi XIV–XV vv.*, Leningrad 1976, s. 122 i n.
- Mikulski J., *Grunval'dskaia bitva 1410 g. u starabelaruskaj tradycji* [w:] *Vialikae kniastva Litouskaj i jago susedsi u XIV–XV st.*, Minsk 2011, s. 92–120.
- Mikulski J., *Staroruski utwór panegiryczny „Pochwała Witolda” (XV w.). Rozbiór krytyczny*, Kraków 2011 (niepublikowana praca magisterska).
- Nasonov A.N., *Iz istorii pskovskogo letopisanija*, „Istoričeskie Zapiski” 1946, t. 18.
- Nasonov A.N., *Letopisnye pamiatniki Tverskogo kniažestva. Opyt rekonstrukcii tverskogo letopisanija s XIII do konca XV v.*, „Izvestia Akademii Nauk SSSR” 1930, nr 9–10.

- Novgorodskaia pervaiia latopis staršego i młodego izvodov*, Leningrad 1950.
- Pamiatniki Kulikovskogo cikla*, Moskva 1998.
- Polechov S.V., *Braki kniazia Svidrigaila Ol'gerdoviča [w:] Po lubvi, v pravdu, bezo vsiakie chitrosti. Druzia i kollegi k 80-letiu Vladimira Andreeviča Kučkina*, Moskva 2014.
- Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 35, Moskva 1980.
- Prisiołkov M.D., *Troickaia latopis. Rekonstrukcia teksta*, Moskva 1950.
- Rachunki dworu króla Władysława Jagielly i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896.
- Saviščevas E., *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius 2010.
- Semenčenko G.V., *Moskovsko-tverskoi dogovor vtoroi poloviny 30-ch godov XV veka [w:] Issledovania po istočnikovedeniu istorii Rossii (do 1917 g.)*, Moskva 1997, s. 6–7.
- Sevastianova O.V., *Novgorodskaia četvertaia letopis kak istočnik po izučeniu političeskich vzgliadov novgorodskogo archiepiskopa Jevfimia II, „Drevnaia Rus’*. *Voprosy medievistiki*” 2010, nr 2.
- Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv*, vyp. 9, Moskva 1982.
- Szweða A., *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z Zakonem Krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009.
- Šibaev M.A., *Vladimirskij Polichron i Novgorodsko-Sofijskij svod, „Drevnaia Rus’*. *Voprosy medievistiki*” 2012.
- Šlakov N., *Nevyiasnennoe izvestie iz žizni prep. Sergia Radonežskogo, „Pribavlenie k ‘Cerkovnym vedomostiam’ 1892, nr 41.*
- Varonin V.A., *Staronka bijagrafii kniazia Andrea Połackaga [w:] Gistaričny almanach, Garodnia 2009.*